

VOLT EGYSZER EGY KONYHA...

Gazdasági épületek formavilága a népi építészetben,
és jelenkori hasznosíthatóságuk

TMDK Dolgozat

Nagy Kincső

Építőművész BA

Dr. Németh Pál DLA habil egyetemi docens

Pécs 2023. április

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Bevezetés, témaválasztás

Elméleti anyagok

Gyűjtőmunka

Feked, Tekeres és

Ormánság

Helyszín megtalálása, igények fölmérése

Koncepció alapgondolatok, tömegalakítás

Lakóépület szállássá alakítása

Kész koncepció

Összegzés

INTERJÚ A MESÉLŐVEL

- A dolgozatának témája az egyre romló állapotban lévő gazdasági épületek újra-felhasználása. Miért ezt a témát választotta?

Amilyen mesés a kialakult koncepcióm helyszíne, szinte olyan mesebelien indult ez a történet. Az érdeklődésem kialakulása legalábbis biztosan. De egy hosszúra nyújtott történet éppúgy lehet izgalmas, mint ahogy mérhetetlenül unalmas is. Éppen ezért, következzenek a tények. Hazánkban, főképp a Dunántúlon, éppoly történelme van a gazdasági épületeknek, mint Erdélyország szerte. És habár eleinte, tehetőség függvényében, ezek legtöbbször jóval nagyobb, gazdagabban díszített épületek voltak, mint a telken előttük elhelyezkedő lakóépületek, mára ennek már csak mutatóba maradt egy-egy példája, hisz a legtöbb, ami még a lábán áll, az is életveszélyes állapotban kapkod levegő után. Ezért elkezdtem először is ezeknek a múltját megismerni.

„Hazánkban a legnagyobb mezőgazdasági jellegű építmény az, amit a magyar nyelvterület nyugati részében pajtának, a keletiben csűrnek neveznek. Alapvető funkciójuk a szalmas gabona tárolása, majd kicséplése és a mag megtisztítása. Emellett a féltettebb, jobb minőségű takarmányt, főleg szénát is itt tárolták, és ez a funkciója a cséplés gépesítése után mind nagyobb teret nyert. A nyelvterület keleti felében, de szórványosan máshol is egy része istállóvá alakult át, míg kívülről az ereszben elhelyezett, az aprójószág számára szolgáló ólak tapadtak hozzá.”
(Balassa-Ortutay: Magyar néprajz)

- A megvizsgált területek között nem csak a helyi, Dél-Dunántúli gazdasági épületek szerepelnek, hanem egészen Erdély keleti szélé, Csík megyének a jellegzetes épületei is szerepelnek. Miért kanyarodott ekkorát, mielőtt az Ormánság felé vette az irányt?

Érdekesnek találtam, hogy a magyar nyelvterület keleti, illetve nyugati felében megtalálható pajták formája, habár nagyban megegyezik, mindegyiknek kialakult egy sajátos kialakítás béli jellegzetessége, másfajta anyaghasználata. Ezek milyensége függ az eltérő domborzattól, csapadékmennyiségtől, gazdálkodási berendezkedés jellegétől.

Hadd mutassam be ezek formai jegyeit, kezdve a távoli, Erdélyben fellelhető épületekkel.

„Az időjárási és domborzati viszonyok miatt Csíkban, amint Erdélyben sokfelé, a gabonát fedett, huzatos térben csépeltek és tisztították. Az ilyen célra emelt építményeket nevezték csűrnek. Elsődleges funkciójuk, azaz a gabona csépelése mellett, ellátták a szalmaszalmák tárolásának téregényes feladatát is, és a legtöbb területen, ahogy a Székelyföldön is ugyanezen többszörösen tagolt épületeken belül alakították ki a szarvasmarhák vagy akár a lovak istállóját: a pajtát. Ez utóbbiakat pajtás vagy istálló csűröknek nevezzük.

A legtöbb adat boronából vagy keményfa ágasokra épített, koszorús, szarufás, rakófás vagy sövényfalas csűröket említ, melyeket szalmával vagy zsindellyel fedtek. A csűr központi részének méretét aszerint osztályozták az összeírók, hogy hány ember csépelhetett benne egyszerre, a négy vagy hat cséplőt is befogadó csűrök már nagynak számítottak.

A pajtás vagy odoros csűr központja a hagyományosan cséplésre szánt, magas kapukkal lezárható átjáró-tér. A szakirodalomban sérűként meghatározott teret Erdélyben csűrnek, csűrközének, csűröldjének, csűrpiacának nevezték.

A csűrköze mellett egyik vagy akár mindkét oldalon kapott helyet a néha több részre osztott istálló, azaz pajta. A másik oldalán, kétosztatú csűröknél a tetőt tartó fal, háromosztatú épület esetén pedig kisebb pajták, ólak vagy egy második nagy istálló volt.

A pajták és az istálló belmagassága alacsony, a csűrköze a megrakott szénásszekérhez igazodva jóval magasabb.

A kis ólak, pajták akár köztes födémmel is épülhettek. Az épületet egységes, magas, általában a hosszanti tengely irányában elhelyezett fedélszerkezet fedi. Székelyföldön, így Csíkban és Kászonban sokszor a csűrköze mellett e felé nyitott fallal takarmánytároló teret alakítottak ki. Az alapok, lábazatok leginkább kőfalazatúak, a talpgerendák földre helyezése ritka. A régebbi csűrök java része keresztvéges boronafalú.

A XIX. század végétől megjelentek a bárdolt gerendákból épített, fecskefarkas csapolással összeállított csűrök, ritkábban zsilipes szerkezetet is láthatunk. Csíkban és Kászonban egyaránt

kőfalazatú csűröket is építettek. Készültek magas, háromszögű, kő oromfalú csűrök is. A XIX. század második felétől a boronacsűrök mellett, a módosabb gazdák telkein feltűntek a téglából falazott csűrök. Az istállót általában a jobb hőtartás érdekében tapasztották és meszelték. Tapasztás hiányában a gerendaközoeket agyaggal gondosan betömték.

A szerű vagy csűrköze döngölt agyag, majd a XX. sz.-tól egyre gyakrabban hídlás, a pajtákát és az istállót általában hídlással (vastag pallókkal) borították. Az istállók fölött általában vaskos gerendákkal kialakított deszka- vagy pallófödém van, mely képes a fölötte felhalmozott nagy mennyiségű takarmányt megtartani. A módos téglacsűrök pajtaiban még a födémeket is poroszsüveg szerkezettel, téglából rakták.

A csűrök tetőszervezete a házaknál leírt időbeni fejlődést mutatja. Archiv felvételek, leírások taposott szalmafedeles magas tetőkről is tudósítanak.

Zsindellyel, deszkával fedett, szintén magas kontyolt vagy csonkakontyos csűrfedelelet elvétve még találni, ám a legtöbb csíki csűr ma már oromfalas nyeregtetős csonka-kontyolt vagy kontyolt, cseréppel fedett épület, melynek tetőszöge már nem haladja meg a 45 fokot.

A csűr pajtáján, istállóján általában kisméretű ablakokat találunk. Ajtói lehetnek ácsatokra szerelt egyszerű, leveles, betétes deszkaajtók. Az ajtók előtt, főleg a XIX. századi csűröknél, gyakran állt egy második leveles ajtó, amely a pajta szellőzését elősegítette, ám a jószág ki-be járását megakadályozta. Ma már erre a célra leginkább egyszerű lécajtó szolgál. Sajátos nyílásai a csűrnek a takarmánynak a pajtába való beadására szolgáló ácsatokos, kisméretű ajtók, lappancsok.”

- Vajon a szorosabb környezetünkben, Baranyában, Somogyban milyen egyedi formákat, építészeti különbségeket lehet megfigyelni?

„Somogyban a gabonaspajták a település körül 6–800 méteres távolságban, a szerűskertekben helyezkedtek el. Ezeket hatalmas talpfákra, kb. 12–16 méter hosszúra és 6–7 méter szélesre építették. A vázat sövénnel fonták be, melyet sokszor vékonyan sárréteggel tapasztottak. A hosszanti oldalán egymással szemben egy-egy tüskön forgó sövénykapuval zárták le a belül sok esetben egybenyíló teret. A tetejét zsúppal fedték. Régebben aratás után ide hordták be a kénéket, és olyanformán helyezték el, hogy középen a kocsibejáró megmaradt. Ezen a vidéken a pajta előtti térségen nyomtattak. Ezzel rendszerint szeptemberre végeztek, ettől kezdve

polyva, szalma, zsúp maradt csak benne. A századfordulótól kezdve a nyomtatást cséplőgép váltotta fel, és ez időtől szénát és más takarmányt tároltak benne. Innen hordták be télen a falusi istállókba szekérrel, szánnal a jószág számára a szükséges mennyiséget.”

Kiemelkedő különbség tehát az anyaghasználat, hiszen Erdélyben nem igen találni sövényfonatú pajtákát. Ezen a vidéken, főleg a folyó közeli térségekben ez egy meghatározó alapanyag volt.

- Tehát ezeket a korabeli anyaghasználatokat, technikákat hamar fölváltotta a téglá, tőcserép, a cséplést már cséplő gép végezte. Ezeknek a meglétét láthatjuk most is sok vidéki településen. Mely falvakban járt gyűjtőmunkát végezni?

Három területet jártam be. Kettő főképp sváb településen voltam, Fekeden, és ma már Orfű részét képező, műemlék védett utcaképpel rendelkező Tekeresen.

Itt jól látható a sváb nép eltérő kultúrája és tehetősége. Nem árulok el nagy titkot, hiszen tudjuk, milyen gazdasági helyzettel és behatással rendelkeztek. Ennek köszönhető, hogy ma is ilyen szép állapotban föllelhetők ezek az épületek.

Funkciójukban és a telken való elhelyezésükben nem térnek el a többi vidéken megfigyelhető szerkesztéstől, azonban esetenként már megjelenik a polgári utcaképre jellemző utcával párhuzamos telepítés.

A harmadik irány az Ormánság volt, itt három településen készítettem felvételeket. Különbség mindenekelőtt a horvát behatás miatt látszik, több vörös téglát alkalmaztak, és a telepítés is jóval szellősebb, köszönhető ez annak, hogy a Dráva árterében helyezkednek ezek el, elhagyva a Mecsek hegyeit, völgyeit.

- Hogyan talált rá végül arra az épületre, ami később a koncepciód helyszíne is lett? Hogyan indult ez a folyamat?

Tudtam, mit keresek. Egy pajtát, ami kihasználatlanul áll, de látok benne fantáziát. Fantáziát arra, hogy újra használatba kerülhessen, még hozzá teljes pompájában.

A feladat is világos volt. A sok elméleti kutatógatást át kellett ültetnem gyakorlati síkra. A legszebb az egészében, hogy ez a kettő valójában metszette egymást. Hiszen abban a faluban találtam meg azt amit valójában kerestem, ahova csak példákat gyűjteni indultam el.

Markóc.

Az Ormánság belsejében, az ország szélén. Egy utcás, csöpp falucska. Ahogy a jó kétórás buszutat végig zötyögtem, kezdeti benyomást kaptam a táj hangulatáról. Igény szegény falvak sorakoznak egymás után. A porták végében viszont nagyon sok helyen áll még máig használható állapotban megmaradt pajta. Sokszor, ahogy az régen is volt, a lakóépület eltörpül a karakteres, főképp téglafalazatú, ma főként istállónak, tárolónak használt épületek mellett, előtt.

Markóc.

Kedves ismerősöm lakik ebben a kis faluban, az ő segítségével és útmutatásával tudtam bejárni a környéket. Talán a harmadik épület volt az az alapítványi kézben lévő telek, amiről később sok szó fog esni. Régi, tornácos, oszlopos lakóépület helyenként megkopott meszelés a falán. Mögötte pedig ott volt a már följújtott pajta.

Csak az elképzelés maradt meg arról, amiért a följújtás elindult. Évek óta kihasználatlanul áll. Egy természetesség jegyében alapult egyesület, alapítvány, ami sajnos erőforrás hiányában már nem tudja programokkal, funkcióval ellátni az épületet.

- Milyen volt az első benyomás az épületről? Egyből elkezdett gondolkodni, mi legyen itt?

Elsőre láttam a potenciált, de az elhatározás csak hazaérve született meg.

Tetszett, hogy egyszer már elindították ennek a pajtának a megmentését, de ez most egy újabb lendületet kíván. És én erre tettem egy próbálkozást

- Mi volt az eredeti funkció, ami miatt az alapítvány renoválásba kezdett? Vajon miért nem működött, mit lehetne másképp csinálni, hogyan kellene bővíteni?

Tudomásom szerint pályázat segítségével tették meg az újításokat. Mivel az épületben egy igen méretes konyha lett kialakítva, erre épült a legtöbb tevékenység. Különböző egészséges életmóddal, táplálkozással kapcsolatos workshopok, előadások és bemutatók helyszínére len-

ne alkalmas a helyszín. Az eredeti ötlet is ez volt, sajnálatos, hogy ez kimerülni látszik.

A környék, elhelyezkedés tökéletesen alkalmas a természettel való kapcsolódás tanulására, megélésére. A Dráva közelsége a levegőben érezhető, de meglátszik a környékbeli erdők fafajain, és az egész évben zöld mezők meglétén. Igazán kellemes környék.

Ezt a nyugalmat kihasználva, és az alapítvány arculatát szem előtt tartva kezdtem el a funkció igények meghatározását, majd a koncepció kialakítását.

- A funkció határozza meg a koncepciót, vagy ezek egymásra visszahatva adják meg a vég-ső tervet?

Jelen esetben a tömegalakítási vízió adta meg a későbbi funkciócsoportot. Valójában olyan sokrétűre igyekeztem megalkotni a tervet, hogy szinte az összes felmerülő igénynek megfeleljen. Tehát kialakult egy koncepció, ami képes befogadni mind a helyi igényeket, mind pedig a városból jövő idelátogatók szükségleteit kielégíti.

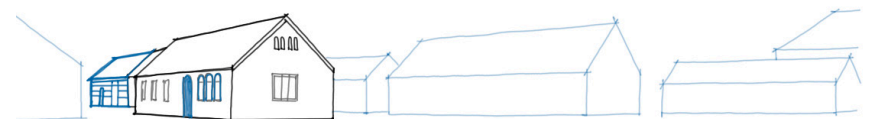
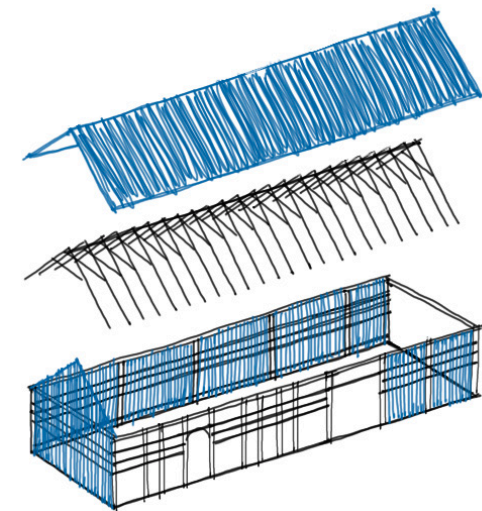
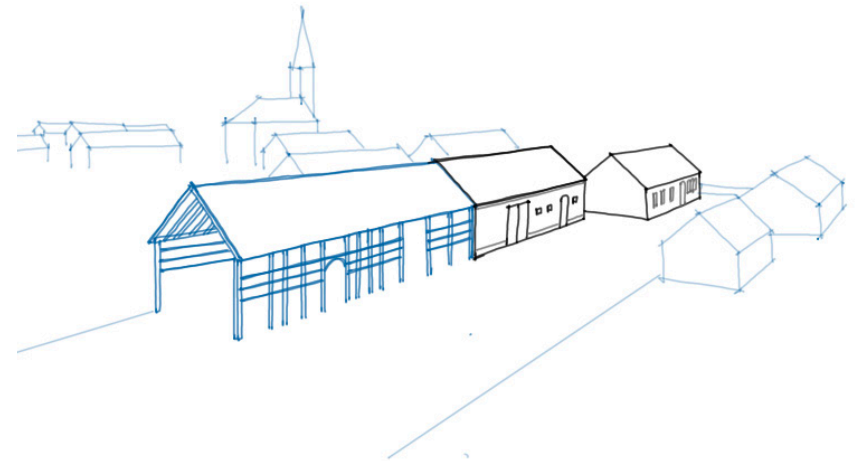
- Milyen kihasználtságot, funkciókat takar ez a két közönség?

Alapvetően a környékbeli gyerekek foglalkoztatása a cél, kiegészülve a nagyobb településekről, akár Pécsről, Szigetvárról érkező gyerekekkel. Mivel nincs szakszerűen szigetelve az épület, és az igények sem így kívánják, ezért a téli időszakra kevésbé fókuszálva, leginkább a nyári szünetet célba véve alkottam funkciócsoportokat és később tere(ke)t.

Első sorban összművészeti táborra gondolva szükség volt egy nagy térre, ahol könnyedén lehet akár 12-15 gyerekkel is foglalkozni, esetenként még többel. Ami pedig még inkább megkövetelte az egybefüggő fedett tér létrejöttét, az a falusi igényekben mutatkozik. Hiszen alkalmas lett ez a tér egy kisebb jellegű falusi rendezvény, ünnepnapok, akár esküvők helyszínének is. Így megalkotva egy igen sokrétű felhasználói közeget, akik egymást segítve, közösen is tudják használni, ezáltal fenntartani az épületet. Ezekkel a gondolatokkal kezdett alakulni az újonnan hozzácsatolt fedett nyitott tér.

Van azonban egy erős, víziós tömegalakítási szempont is.

A meglévő pajta épület valójában nem az eredeti, hiszen azt alapozásig lebontották, azt vas-

betonnal megerősítették, és saját anyagából újraépítették. Ezt a vázra csupaszítást ragadtam meg, és vázoltam föl egy második, „szellem” pajtát. Céлом volt, hogy szervesen kapcsolódjon a meglévőhöz, funkcióban, elrendezésben helytálljon, és erős látványelemként meghatározó, karakteres arcot adjon a helyszínnek.

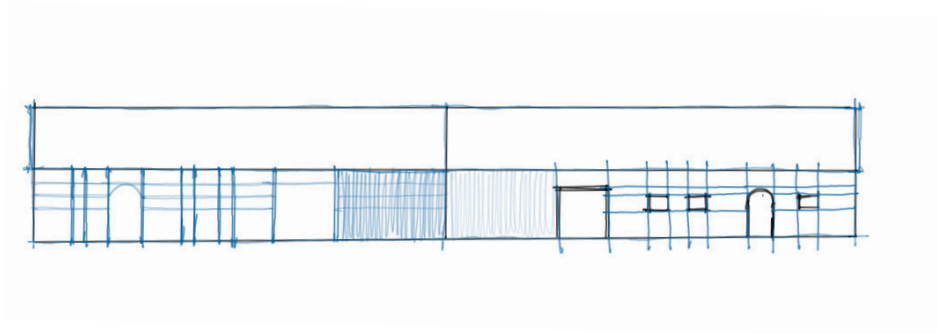
-Hogyan sikerült ezt elérni, milyen eszközökkel?

A lecsupaszítást kiemelve a tükrözés módszerét alkalmazva hoztam létre a szellem-pajtát. Megkerestem az alapvető tagolásokat a tömegben, és ezt hosszanti irányba megtükröztem. Ezeknek a függőleges és vízszintes vonalaknak adtam vastagságot, feladatot. A függőleges irányúak a tartószerkezetet, oszloprendszert határozták meg, a vízszintesek pedig a merevítésben játszanak nagy szerepet. Ezután megvizsgáltam a funkció által megkívánt zárásokat, és a meglévő tömör falfelületek jelenlétét. Ezt az átszellőző, mégis zárt érzetet keltő hatást a lamellázások adják meg. Egyfelől a szomszéd telek felé zárás volt szükséges, hogy a megfelelő intimitási fokot megkapjuk. Másrészt a tömeghez kapcsolódás érzetét adja az előadótér folytatásának bezárása. Végezetül pedig az egész sorba rendezés végét is lezártam, ezzel adva meg a határait az épületnek.

- Milyen átalakítások, változtatások voltak szükségesek a meglévő épületekben?

A pajtának megvolt az új burkolata, konyhai kiépítésének alapja. Ezért itt főképp a berendezés megalkotásán volt a hangsúly. A szerű helye, ahova a szekérrel behajtottak, az most is a megérkezési funkciót kapta, azonban ez előtere is a mindössze lamellákkal leválasztott kisebb térrésznek, ami főképp előadások, mozgást kevésbé igénylő programok helyszínéül szolgál. Ez egyben egy átközeledő is lehet a fedett kinti térbe, hiszen az épület bütüjét megnyitva közvetlen kapcsolatot hoztam létre a kinti funkciókkal. A konyhát is magába foglaló nagyobb helyiség pedig megtartotta eredeti, az alapítvány által megfogalmazott funkciók ellátását, mint kis csoportos workshopok, gasztronómiai foglalkozások, vagy egyéb konyhai eszközöket is igénylő programok.

A nagyobb átalakítás az eredetileg lakóépületként épült, most volt irodahelyiségként megmaradt épület igényelte. Visszkapcsolódva eredeti szerepéhez, valamint a legnagyobb kérdést

kiküszöbölve szállás lett belőle. Igen kis méretű épület, így mindössze kétszer négy ember befogadására alkalmas, kiegészülve fürdőszobákkal, mosdóval, regisztrációs pulttal.

Ez kielégíti a kiscsoportos foglakozásokra érkezők szállásigényét. Emellett pedig, ha nagyobb létszámú csoport, osztály érkezik, akkor szállásként a faluban megtalálható lehetőségek közül választhatnak, illetve környékből érkezők esetén napközis táborok tartása is opció.

- Anyaghasználati, esetleges részletképzési folyamatoknál mi volt a meghatározó szempont?

A fedett tér megalkotásánál szinte egyértelmű volt. A héjazat ugyan úgy cserépfedés, ahogy a fedélszék is egyazon másolata, tükrözése az eredetinek. A tartószerkezetet pedig csakis fából tudtam elképzelni, ez illik legjobban a környezetbe, valamint régi időkben csak ebből épültek ezek az épületek. A lamellázások kialakításánál hasonló indokok jelennek meg.

- Kimondhatjuk, hogy elkészült egy többfunkciós, a helyi meglévőségre nagyban reflektáló tér-tömeg koncepció. Milyen összegző gondolatai vannak a kész tervvel kapcsolatban?

Reménnyel telve készítettem el a koncepciómat. Hiszen a sokrétű igényeket igen nagy mértékben kielégítő, mégis egyszerűen megvalósítható tervem megoldást nyújthat egy meglévő alapítvány újjáélesztésére, illetve egy kis falu kulturális életének fellendítésére.

Felhasznált irodalom:

Balassa Iván-Ortutay Gyula: Magyar Néprajz

Esztány Győző, Radev Gergő, András Szilárd, Furu Árpád, Rodics Gergely: Csűrjeink
újrahasznosítása

A falusi ház bővítése - Épített örökségvédelem a Csík leader régióban

Kós Károly: Erdély népi építésze